

Katsauksia

Valentin Kiparsky 1904—1983

Akateemikko, Helsingin yliopiston slaavilaisen filologian täysinpalvellut professori Valentin Kiparsky kuoli 18. toukokuuta 1983. Hänessä menetimme oman sukupolvensa ehkä tiedokkaimman ja etevimmän slavistin, koko maailmassa slaavilaisten, balttilaisten ja muidenkin kielten tutkijain piirissä mitä suurinta tunnustusta saaneen uuraan tiedemiehen. Hänen täydellisessä julkaistujen teostensa, tutkielmiensa ja muiden kirjoitustensa luettelossa (jos jätetään pois muutamat runo- ja novellikään-

nökset) on viimeisenä järjestysnumerona 409.

Tuo viimeinen kirjoitus on venäjänkielinen vuonna 1978 ilmestynyt etymologinen tutkielma »K etimologii slova *vyt'*, suštšestvitel'nogo ženskogo roda» (aikakauskirjassa *Vostotšno-slovjanskoje i obštšeje jazыkoznanije*, Moskova). Ensimmäinen on suomenkielinen *Ylioppilaslehdessä* 1930 ilmestynyt kirjoitus »Kieliolojen järjestely Tshekkoslovakiassa». Kiparskyn varsinainen tieteellinen esikoinen oli seuraavana vuonna ilmestynyt »Über Neologismen im Tschechischen» (*Slavia* X, 1931, s. 700—717). Kukin mainituista kolmesta kirjoituksesta on julkaistu eri kielellä. Tämä on kuitenkin vasta alkua, kun on kyseessä Kiparskyn kaltainen kielten taitaja ja tutkija: hänen laajaa julkaisujen luetteloaan tarkastellessaan voi todeta kirjoituksia ilmestyneen kaikkiaan 18 kielellä. Tietävästi Kiparsky hallitsi käytännössä 14:ää kieltä ja useita muita teoreettisesti niin hyvin, että pystyi lukemaan ja ymmärtämään niillä kirjoitettua tekstiä. Tämä valtava kielten taito ja tutkielmien sekä kirjoitusten tieteellisesti luotettava, usein yli kirjoittajan omimman alan ulottuva sisältö osoittaa, että Kiparsky ei ollut vain polyglotti vaan myös tiedemiehenä erinomaisen monipuolinen.

Kiparskyn uupumatonta tutkimisintoa osoittaa se, että hänen julkaisujensa joukossa on kokonaista kahdeksan laajaa, metodisesti vankkaa monografiaa: »Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen» (väitöskirja, 1934, AASF B

Katsauksia

32:2, 329 s.), »Fremdes im Baltendeutsch» (1936, *Mém. Soc. Néo-Phil.* 40, 224 s.), »Die Kurenfrage» (1939, *AASF B* 42, 474 s.), »Suomi Venäjän kirjallisuudessa» (Helsinki 1943, 268 s.; 2. p. 1945, 263 s.), sen sisarteos »Norden i den ryska skönlitteraturen» Helsingfors—Stockholm 1947, 163 s.), »O kolebanijah udarenija v russkom jazыke I: odnosložnyje imena suštšestvitel'nyje» (1950, Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja, n:o 1:n liite, 123 s.), »Der Wortakzent der russischen Schriftsprache» (Heidelberg 1962, 396 s.), »Russische historische Grammatik» (I: Die Entwicklung des Lautsystems, Heidelberg 1963, 171 s., II: Die Entwicklung des Formensystems, Heidelberg 1967, 288 s.; III: Entwicklung des Wortschatzes, Heidelberg 1975, 375 s.). Näistä teoksista ovat kirjallisuushistorialliset tutkimukset sisältään nykyään ilmeisesti epäajankohtaisuneet, vaikka niiden asiatieto onkin yhä paikkansapitävää. »Fremdes im Baltendeutsch» on nykyään erityisasemassa sikäli, että Kiparskyn tutkimaa kohdekieltä ei toisen maailmansodan jälkeen enää ole olemassa: siten teoksesta on tullut samanlainen kuolleen kielen tutkimus kuin aikoinaan oli »Die Kurenfrage». Arvoaan niistä toki kumpikaan ei ole menettänyt. Muut Kiparskyn suurteokset ovat ja pysyvät varmaan kauan slavistiikan ja venäjän kielen tutkimuksen ja opetuksen perusteoksina.

Vaikka Kiparsky nuorukaisvuosinaan joutuikin kokemaan paljon vaivoja ja vastuksia, hänen lapsuutensa voi sanoa antaneen hänelle erinomaisen pohjan juuri kielentutkijan uralle. Valentin Kiparsky oli syntynyt Pietarissa 4. heinäkuuta 1904. Hänen isänsä oli professori René von Kiparsky, etevä gynekologi, jonka suku oli peräisin Puolasta mutta osittain muuttanut 1700-luvulla ensin Baltian maihin ja myöhemmin Venäjälle. Valentin Kiparskyn äiti oli Venäjällä syntynyt saksatar Hedwig Thusnelda Maria von Sturtzel. Kiparskyjen perhe oli luterilainen ja kotikielenä oli saksa. Saksan ohella Valentin Kiparsky oppi jo lapsena myös venäjää ja viisivuotiaasta lähtien kotiopettajattaren ohjaama-

na ranskaa. Päästäkseen keväällä 1914 Pietarin saksalaiseen oppikouluun Valentinin oli kahdeksanvuotiaana ruvettava opiskelemaan uutterasti latinaa, ja koulussa alkoivat sitten kreikan opinnot.

Venäjän vallankumous keskeytti vuonna 1918 Valentin Kiparskyn koulunkäynnin. Hän siirtyi tuona vuonna äitinsä kanssa Suomen puolelle Karjalan kannakselle, josta Kiparskyt v. 1910 olivat ostaneeet Perkjärveltä Särkijärven tilan. Rajan ylittävä sulkeutuminen aiheutti sen, että Valentin Kiparsky pian jäi erilleen suvustaan. 14-vuotiaana poikasena hän joutui hoitamaan parin rengin kanssa maatilaa, sen viljelyksiä ja kasvitarhaa. Hän myi vihanneksia torilla, metsää naapuritalojen isännille ja halkoja mm. paikalliseen venäläiseen kouluun, jonka oppilaana hän oli. Koulussa vuonna 1924 suoritettu kypsyyskoe ja sen perusteella annettu päästötodistus eivät oikeuttaneet pääsemään itsenäistyneen Suomen pääkaupungin yliopistoon. Onneksi Viipurin reaalkoulun silloinen rehtori Yrjö Ora suostui ottamaan tuolloin jo hyvin suomentaitoisen Valentin Kiparskyn kouluunsa yksityisoppilaaksi, niin että tämä vuonna 1925 voi suorittaa ylioppilastutkinnon. Tutkinnossa tuotti aluksi vaikeuksia ruotsin kieli. Sen Kiparsky oppi täydellisesti asevelvollisuusaikanaan 1931—32 tuolloin suurelta osalta ruotsinkielisistä koostuneessa Uudenmaan rykmentissä.

Helsingin yliopistossa Kiparskyn opinnot sujuivat ripeästi. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui joulukuussa 1929 pääaineenaan germaaninen filologia, muina aineina slaavilainen filologia, sanskrit ja vertaileva indoeurooppalainen kielitiede sekä Rooman kirjallisuus. Tohtoriksi hän väitteli 7. marraskuuta 1934. Väitöskirja oli aiemmin jo mainittu »Die gemein-slavischen Lehnwörter aus dem Germanischen», ja vastaväittäjä, tuon ajan tunnetuin slavistimme J. J. Mikkola, antoi siitä empimättä korkeimman arvosanan laudaturin.

Kandidaatintutkintonsa jälkeen vuosina 1930 ja 1932 Kiparsky oli Tšekkoslovakian hallituksen stipendiaattina Prahassa ja

harjoitti opintoja kummassakin tämän kaupungin yliopistossa, sekä tšekkiläisessä että saksalaisessa. Näinä stipendivuosiin hän oppi puhumaan tšekin kieltä ja mm. tutustui prahalaisten slavistien tuoloin innokkaasti harrastamaan fonologiaan. Suomeen palattuaan hän julkaisi selkeän ja suhteellisesta lyhydestään huolimatta perinpohjaisen kirjoituksen »Johdatusta fonologiaan» (Vir. 1932 s. 230—250), joka kumma kyllä pysyi ainakin parikymmentä vuotta lähes ainoana alan suomenkielisenä esityksenä.

Tohtoriksi väitelttyään Kiparsky sai kolmivuotisen Rosenbergin stipendin ja matkusti mm. Riikaan, jossa opiskeli latviaa ja perehtyi kuulun baltologin J. Endzelinin opastamana baltologian ongelmiin. Kevätlukukauden 1937 hän oli Tartossa, työskenteli sikäläisessä Eesti keele arhiivissa ja oppi puhumaan viroa. Matkan hedelmiä ovat mainitut laajat teokset »Fremdes im Baltendeutsch» ja »Die Kurenfrage».

Toukokuussa 1938 Kiparsky nimitettiin Helsingin yliopiston balttilais-slaavilaisen kielitieteen dosentiksi. Kun yliopistoon viime sotiemme jälkeen vuonna 1946 perustettiin uudelleen Venäjän kielen ja kirjallisuuden professorin virka, määrättiin Kiparsky sitä hoitamaan. Seuraavana vuonna hänet nimitettiin Venäjän kielen ja kirjallisuuden varsinaiseksi professoriksi. Hiukan yli kymmenen vuotta tätä virkaa hoidettuaan Kiparsky erosi siitä 1958 ja siirtyi kutsuttuna Max Vasmerin seuraajaksi Berliinin Freie Universitatin slaavilaisen filologian varsinaiseksi professoriksi. Vuonna 1963 Kiparsky palasi Helsingin yliopistoon saatuaan kutsun slaavilaisen filologian varsinaisen professorin virkaan, joka oli vapautunut viran edellisen haltijan Eino Niemisen jälkeen. Akateemikon arvon Valentin Kiparsky sai vuonna 1977. Vuosina 1952—1955 hän kansainvälisen tutkijanmaineensa perusteella oli slaavilaisen filologian professorina Englannissa Birminghamin yliopistossa; Yhdysvalloissa hän oli vierailevana professorina ensin kesällä 1952 Indianan yliopistossa ja myöhemmin 1961—62 Minnesotan yliopistos-

sa. Vuonna 1973 hänet vihittiin Poznańin ja vuonna 1975 Tukholman yliopiston kunniatohtoriksi.

Kuten slavistiikan ensimmäinen opettajansa J. J. Mikkola ja hänen jälkeisensä Helsingin yliopiston slaavilaisen filologian professorit Jalo Kalima ja Eino Nieminen — ja vielä hiukan nuoremman polven slavisti Igor Vahroskin — Valentin Kiparsky on tutkimustyössään runsaasti pitänyt silmällä myös suomen ja muiden itämerensuomalaisten kielten suhteita venäjään ja balttilaisiin kieliin. Jo väitöskirjassaan Kiparsky mainitsee venäjän germaanisista lainoista käsitellessään myös tutkimuksessa aiemmin niiden yhteydessä esitetyt suomen germaanisista lainasanoista; uusiaakin tällaisia viitteitä on Kiparskylla monia.

»Fremdes im Baltendeutsch» sisältää paljon viittauksia itämerensuomalaisiin kieliin, varsinkin tietysti viroon ja liiviin; todetaanhan teoksessa, että baltiansaksa oli aikojen kuluessa lainautunut 176 sanaa liivistä ja virosta, ja näiden kielten mallin mukaan syntyneitä käännöslainoja Kiparsky on osoittanut baltiansaksasta 8. »Die Kurenfrage» -teoksessa Kiparsky osoittaa vastoin eräitä aiempia, itämerensuomalaista alkuperää puoltavia käsityksiä kuurilaiset balttilaiseksi, lätiläisille läheiseksi heimoksi. Valtaosa säilyneestä materiaalista, joka on etupäässä nimistöä, viittaa selvästi balttilaiseen kielimutoon, mutta henkilönimistä n. 130 on lähtöisin liivistä tai virosta ja paikannimistä runsaat 150 on selvästi itämerensuomalaista perua.

Kiparsky on esittänyt monia uusia näkökohtia venäläisistä ja balttilaisista lainasuhteistamme. Selvän ja hyvin perustellun kannan hän useinkin otteeseen esittää slaavilaisten lainojemme iästä: vastoin mm. Kaliman käsitystä Kiparsky pitää varmana, että äänneasultaan vanhoillisimmiltakin tuntuvat venäläiset lainasannamme ovat peräisin vasta 500—800-luvulta jKr. (ks. esim. Revue des Études Slaves 24, 1948, s. 29—47; Vir. 1956 s. 71—82; SUST 125, 1962, s. 223—232; UAJb. 42, 1970, s. 1—8). Tutkielmassaan »Über die Vertetung des *ě* in den slaw. Lehnwörtern der ostseefinn. Sprachen»

Katsauksia

FUF 29, 1946, s. 76—86) Kiparsky tulee siihen tulokseen, että ims. kielten kristillisissä venäläislainoissa (*räähkä*, vir. *nädal*) esiintyvä avoin (pitkä) *ä* osoittaa venäjän *ě*:n ummistuneen n. vuonna 1000 jKr. »Russische Grammatik» -teoksensa I osassa (s. 82) Kiparsky rohkeasti olettaa ims. slaavilaisperäisten lainasanojen perusteella, että esivenäjän vokaalit, jopa nasaalivokaalit olivat painosuhteista riippumatta joko pitkiä tai lyhyitä.

Antti Sovijärvi on esittänyt tutkimukseensa »Über die phonetischen Hauptzüge der finnischen und der ungarischen Hochsprache» (Ural-Altäische Bibliothek II, Wiesbaden 1956), että suomessa *h* sanan sisällä soinnillisten äänteiden välillä on soinnillinen mutta soinnittoman äänten edellä tai jäljessä soinnillinen. Kiparsky on Vir. 1958 s. 165—173) todennut, että tämä suomen äänneilmio varsin säännöllisesti kuvastuu venäjän murteiden ims. kielistä saaduissa lainoissa: soinnillista sm. *h*:ta vastaa ven. *g*, soinnitonta ven. *h* (*x*).

Varsin punnokkaasti Kiparsky otti kantaa kysymykseen, onko ja mikä on suomalais-ugrilaista substraattia slaavilaisissa kielissä, eritoten venäjässä. Tämän asianhan ovat parina viime vuosikymmeninä pitkäkänön hiljaiselon jälkeen ottaneet uudelleen esille eräät fennougristit, etenkin W. Veenker ja G. J. Stipa. Kiparsky käsitteli suomalais-ugrilaista substraattia sekä arvioidessaan mainittujen tutkijain esityksiä (Veenkerin 1967 ilmestynyttä »Die Frage des finnougriichen Substrats in der russischen Sprache» kahdessa aikakauskirjassa: *The Slavic and East European Journal* 12, 1968, s. 490—492 ja *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 13, 1970, s. 177—181; Stipan »Ist das russische Akanje durch Substratwirkung entstanden» saa arviointinsa aikakauskirjassa *Russian Linguistics* 1975, s. 163—164) että omissa tulkielmissään (mm. »Onko venäjän kielessä suomalais-ugrilaista substraattia», STA, Esitelmät ja pöytäkirjat 1968, Helsinki 1969, s. 137—151; laajennettu laitos saksaksi »Gibt es ein Finnougriiches Substrat im Slavischen», AASF B 153:4, Helsinki 1969, 27 s.; Czy

istnieje substrat ugrofiński w językach słowiańskich», *Prace Filologiczne* 20, 1970, s. 19—35).

Valentin Kiparskyn jälkipolvelle jättämä käsitys tästä substraatista on lyhyesti seuraava: venäjässä on suomalais-ugrilaista substraattia sekä äännejärjestelmässä että syntaksissa. Äännteistön puolella on substraatiksi epäilemättä katsottava pohjoisovenäjän ns. tsokanje, *ts* pro *tš*, ja todennäköisesti keski- ja eteläisovenäläinen ns. akanje, joka on mordvan vaikutusta. Syntaksissa substraattia ilmeisesti on venäjän ilmaustyyppi *u menja* [*jest'*] = *minulla on*, ts. omistamista ilmaisevan verbin, esim. saksan *haben*-verbin vastineen, puuttuminen; toinen substraatti-ilmio on pohjoisovenäläisten murteiden infinitiivien nominatiiviobjekti, joka perustuu itämerensuomalaisten kielten malliin. Viimeksi mainittua ilmiötä Kiparsky on käsitellyt erikseenkin ainakin neljä kertaa: (Vir. 1946 s. 456—460; *Zeitschr. f. slav. Phil.* 28, 1960, s. 333—342; mt. 33, 1967, s. 263—266; *Baltistica* 5, 1969, s. 141—148.) Muoto-opissa Kiparskyn mielestä substraattia ei ole lainkaan; johto-opin alalla sitä lienee vain pohjoisovenäläisissä murteissa marjojen nimissä usein esiintyvä johdin *-(n)ika*, joka voi olla itämerensuomalaisten kielten *-ikka*-loppuisten marjojen nimien vaikutusta (*Scando-slavica* 16, s. 137—142). Sanastossa suomalais-ugrilainen substraatti on varsin vähäinen, jos otetaan huomioon vain venäjän kirjakieli. Venäjän kielioppinsa III osassa s. 86—92 Kiparsky tässä suhteessa melkein päioneerina toteaa, että varsinaisessa nykyvenäjän kirjakielissä on vain n. 80 suomalais-ugrilaisperäistä sanaa; itämerensuomalaisista perua näistä on yli 60. Tavallista venäjän yleiskieltä puhuvat käyttävät näistä n. 80 sanasta vain eräitä harvoja marjojen ja eläinten nimiä. Suurin osa suom.-ugrilaisperäisistä sanoista on lähes yksinomaan ammattimiesten ja kotiseutuasioista kiinnostuneiden käyttämiä. Jos otetaan huomioon venäjä kaikkine paikallismurteineen, kasvaa suomalais-ugrilaisen substraatin määrä sanastossa tietysti paljon suuremmaksi.

Etymologina Kiparsky oli monia kieliä osaavana tiedokas, taidokas ja kekseliäs. Hän löysi usein venäjän, balttilaisten kielten, baltiansaksan ja muidenkin kielten sanoja etymologioidessaan sanan alkulähteen itämerensuomalaisista kielistä, joskus kaukaisemmistakin sukukielistämme. Tästä on paljon esimerkkejä jo mainituissa laajoissa teoksissa »Fremdes im Balten-deutsch» ja »Die Kurenfrage». Muista Kiparskyn etymologisista tutkielmista on erityisesti syytä mainita laajahko, monien kielten mursun nimityksiä koskeva »L'histoire du morse» (AASF B 73:3. Helsinki 1952, 54 s.), jossa osoitetaan, miten laajalle on voinut levitä lapin *mor'sá*-sanauvaikutus. Ven. *Terskij* (*bereg*), muinaisven. *Тѣрѣ* 'Kuolan niemimaan itärannikko' juontuu Kiparskyn mukaan suomalaisesta asusta *Tyrjä*, ei *Turja* (SUST 98, 1950, s. 73—78). Ven. *zjal'* 'vävy'-sanauvaikutus Kiparsky liittää ieur. juureen *ġen* (>> ven. *znal'*) 'tuntea' ja vetoaa paralleelina mm. mordvan sanaan *sodamo* 'vävy', joka on johdos verbistä *sodams* 'tuntea' (NM 32, s. 113—121). Rohkeasti Kiparsky esittää (Zeitschr. f. slav. Phil. 20, 1950, s. 359—365), että arvoituksellinen ven. *rossomaha* 'ahma' voi pohjautua ugrilaisten kielten sanoihin *vog. tolmax*, ostj. *totmax* id., ja vastaavasti hän pitää (mt. 26, 1958, s. 296—300) ven. *mamont* 'mammutti'-sanauvaikutus pohjana samojeedin (jurakin) mammutin nimitystä *jean ħammurrotā*, joka oikeastaan merkitsee »maan syöjää».

Kiparsky on esittänyt useita uusia venäjistä tai balttilaiselta taholta kieleemme saatuja lainasanoja. Tunnetuimpia ja kiintoisimpia hänen uusista etymologioistaan on suomen *terve*-sanauvaikutus selityksessä on omapohjainen johdos sanasta *terva*, joka vuorostaan on balttilainen laina (baltt. *derva 'terva'). Merkitysparalleleja Kiparsky esittää (Vir. 1952 s. 94—99) mm. muinaiskirkkoslaavista. Oikealta tuntuu myös Kiparskyn oivallus (SUSA 58:7, 1956, 11 s.), että suomen verbi *juottaa* molemmissa merkityksissään ('antaa juotavaa' ja 'liittää yhteen kaksi metallikappalletta esim. tinalla') on sama sana, kuten esim. venäjässä *pajal'* 'antaa juotavaa' ja

napajal' t. *pripajal'* 'juottaa esim. tekehtymeen paikka'.

Sm. *jäärä, jaava* 'pässi'-sanauvaikutus, jota on pidetty joko balttilaisena tai venäläisenä lainana, Kiparsky perusteellisen muoto- ja merkitysoyentien käsittelyn jälkeen katsoo baltt. lainaksi (Vir. 1944 s. 383—391). Suomen *tuhkuri, tihkuri* 'vesikko' on Kiparskyn mielestä (Vir. 1949 s. 58—68) lähtöisin venäjän sanasta *дѣхорѣ, дохорѣ, *дѣхорѣ* 'hilleri'. Mainittakoon lopuksi vielä esimerkkinä Kiparskyn etymologisista taidoista hänen viimeinen suomen sanauvaikutus alkuperän etsikelynsä (Vir. 1977 s. 12—20): *kuokkavieras* -sanauvaikutus alun perin merkitä 'koukkua, koukkupäistä keppiä', ei 'kuokkaa'; *kuokkavieras* olisi siis alkumerkitykseltään 'koukkupäistä keppiä käyttävä vaeltava kerjäläinen'. Merkitysparalleleja Kiparsky esittää balttilaisista kielistä.

Valentin Kiparskyn monipuoliset etymologin tiedot ja taidot ilmenevät paitsi hänen omista sanain alkuperän selvityksistään erinomaisesti myös hänen neljästä etymologiointia koskevasta yleisesityksistään. Ensimmäisessä niistä (»Über die etymologischen Wörterbücher», NM 60, 1959, s. 209—230) esitellään ennen kaikkea etymologioinnin historiaa ja etymologisten sanakirjain rakennetta, toisessa (Kratylos 11, 1966, s. 66—78) keskitytään etymologioinnin teorioiden ja metodien käsittelyyn. Näille esityksille läheisiä ovat »Zum gegenwärtigen Stand der etymologischen Untersuchungen» (Prace Filologiczne 22, 1971, s. 265—275) ja »About Etymology» (Germano-Slavica 1974 s. 5—16).

Edellä olen pystynyt antamaan vain karun, yksioikosen kuvan Kiparskysta tutkijana. Ihmisenä hän terveenä päivinään oli vilkas ja iloinen seuraveri, tarvittaessa avulias neuvonantaja, tukija ja kannustaja. Opettajana hän yli kolmenkymmenen vuoden takaisten muistojeni mukaan oli pirteä, monitietoinen, johdonmukainen ja selväsanaoinen. Varmaan kaikki, jotka pääsivät läheiseen kosketukseen Valentin Kiparskyn kanssa, murhemielin muistavat poismentyä hyvää, syvällistä, joskus eh-

Katsauksia

kä omalaatuistakin persoonallisuutta. Vi-
rittäjä jää kaipaamaan erittäin ahkeraa
avustajaansa.

REINO PELTOLA